

[https://doi.org/10.52505/1857-4300.2022.1\(316\).09](https://doi.org/10.52505/1857-4300.2022.1(316).09)
CZU:811.135.1'366'367:82.09(091)

STUDIUL LINGVISTIC ASUPRA MANUSCRISULUI „SANDIPA”¹. MORFOLOGIA (3.4). PĂRȚILE DE VORBIRE NEFLEXIBILE

Galaction VEREBCEANU

Doctor în filologie, conferențiar cercetător
E-mail: gverebceanu@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0725-4893>
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” (Chișinău)

Linguistic Study on the “Sandipa” Manuscript. Morphology (3.4). Inflexible Parts of Speech

Abstract

The article aims to analyze the morphological features of inflexible parts of speech (adverb, preposition, conjunction and interjection) identified in the text of the popular novel *Sandipa* (ms. Rom. 824, dated 1798 and kept at the Russian State Library, Moscow). The forms of word classes are examined in terms of their presence in the oldest Romanian writings belonging mainly to the sixteenth century, but also to subsequent centuries, including the second half of the eighteenth century, the period in which the text announced in the title was written, referring, as the case may be, to the situation of the current literary language.

Keywords: adverb, conjunction, interjection, occurrence, preposition, archaic meaning, variant.

Rezumat

Articolul are ca scop analiza particularităților morfologice ale părților de vorbire neflexibile (adverbul, prepoziția, conjuncția și interjecția) atestate în textul romanului popular *Sandipa* (ms. rom. 824, datat în 1798 și păstrat la Biblioteca de Stat Rusă, Moscova). Formele claselor de cuvinte sunt examinate sub raportul prezenței acestora în cele mai vechi scrieri de limba română aparținând mai ales secolului al XVI-lea, dar și secolelor următoare, inclusiv jumătății a doua a secolului al XVIII-lea, perioada în care a fost elaborat textul anunțat în titlu, făcându-se referire, după caz, și la situația din limba literară actuală.

Cuvinte-cheie: adverb, conjuncție, interjecție, ocurență, prepoziție, sens arhaic, variantă.

¹ Vezi textul editat al manuscrisului în *Philologia*. 2017, nr. 1-2, p. 35-55, nr. 3-4, p. 67-89, nr. 5-6, p. 113-130, cercetarea aspectului filologic al scrierii în *Philologia*. 2019, nr. 3-4, p. 49-63, examinarea grafiei manuscrisului în *Philologia*, 2020, nr. 3-4, p. 93-102 și a foneticii în *Philologia*. 2020, nr. 5-6, p. 22-36.

Cu examinarea părților de vorbire neflexibile, este încheiată descrierea caracteristicilor morfologice prezente în textul romanului popular *Sandipa* (ms. rom. 824 copiat în Moldova istorică la 1798 și păstrat în fondurile Bibliotecii de Stat Ruse, Moscova)². Dintre cele patru clase de cuvinte (adverbul, prepoziția, conjuncția, interjecția și locuțiunile lor), merită atenție doar acele forme care odinioară aveau o întrebuițare frecventă, în special în textele vechi aparținând secolului al XVI-lea, iar astăzi fie au trecut în registrul arhaic al limbii, fie se diferențiază, prin formă și sens, de cele din aspectul literar al românei actuale.

Adverbul

Formele acestei părți de vorbire consemnate în text cedează, sub raport numeric și expresiv, în fața formelor adverbiale proprii celor mai vechi scrieri românești. Referindu-se la adverb, O. Densusianu scria: „limba română veche este foarte bogată în forme adverbiale”, acestea „oglundind uneori o expresivitate care ar putea fi invidiată de limba modernă” (Densusianu, 1961, p. 160). Dăm în continuare lista de adverbe supuse analizei.

Acmu, este varianta populară a lui *acum* și înregistrează 8 ocurențe: „Și **acmu** eu am rămas mântuită de viața me din lume aceasta” (82^r), „Și cetitoriu de stele câte mi-au spus atunci și **acmu** toate sânt adevărate” (99^v), „de **acmu** niciodată nu s-a mai ispiti leul ca să mai vie pe acolo” (16^r), „Vai de mine! Ci făcuiu eu și ci pot să zic eu muierei mele de **acmu** înainte!” (34^v etc.). Era întrebuițat odinioară (singur sau precedat de prepoziție) atât în cele mai vechi texte (Densusianu, 1961, p. 161; Rosetti, 1978, p. 569), cât și în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, în principiu „în scrierile reprezentând variantele literare de tip nordic” (ILRL, 1997, p. 344). Forma contemporană *acum* este însă predominantă în text (64 de atestări): „Iată *acum* că te-am biruit, pasă *acum* de be toată apa mării” (89^r etc.).

Acole, fără particula deictică *-a*, este o formă a popularului *acolea* și apare în text de 4 ori, având o semnificație între „aici” și „acolo”: „Era un om tăbăcar, carile spăla întru un pârău niști pei, și era și un copil al lui **acole**” (20^r), „Atunci alergară acei 6 filosofi mai deg<r>abă **acole**” (59^r), „atunci să întâmplă de trecu pe **acole** o fată slujnică” (84^r), „...cei doi oameni ci stau de mă așteaptă, ia vezi-i **acole** înainte” (81^v). O singură dată este folosit *cole*, cu afereza lui *a-*: „eu voi merge până **cole** să văz acista-i drumul nostru” (31^v). *Acole*, *acolea* și *colea* sunt caracteristice perioadei vechi (Densusianu, 1961, p. 161). Mai des însă în text este notată forma contemporană *acolo*, cu 19 înregistrări: „...era mulți călători descălecați *acolo*; văzind acia pe muiere, o popriră *acolo*” (56^r etc.).

Adecă, întrebuițat o dată, este varianta regională a lui *adică* și are sensul actual, nu cel arhaic („iată”), întâlnit în primele texte vechi (Rosetti, 1978, p. 569): „deasupra culivii<i>, **adecă** cușcii, au spânzurat un burete plin de apă”

² Vezi despre morfologia textului în *Philologia*. 2021, nr. 1, p. 75-84.

(18^r). *Adică* depășește numeric forma arhaică de 5 ori: „găsiră un colun, *adică* un cal sălbatic” (27^r etc.).

Aice, pentru modernul *aici*, neconsemnat în text, este curent – alături de formele *aci*, *aicia*, *acilea*, *aicea*, *ice(a)* – în secolul al XVI-lea (Densusianu, 1961, p. 161; Rosetti, 1978, p. 569) și numără în text 21 de exemple: „Haide să înțrăm **aice**” (28^r), „când nu vom pute găsi nicio hrană în câmp, atunce vom mânca de **aice**, din bortă” (54^v), „Sluga acestui slujitor fugie, că-l gonie cu sabie goală să-l taie, și el, scăpând până **aice**, au dat în casă ca să se ascunză” (25^v), „Neguțitor sânt și am adus lemne mirositoare, că am auzit că să vându cu prețu **aice**” (84^v **Aiure** redă același sens ca în limba de azi, are o singură apariție și nu este concurat niciodată de forma cu deictic, *aiurea*, cum apare în secolul al XVI-lea (Densusianu, 1961, p. 162): „vicleana muieri luă cușca cu pasăre păpăgalul și o mută **aiure**” (18^r).

Așă este întrebuițat o dată: „Ba nu **așă**, ci să-i tai limba și să-i scoț toț dinții cu cleștele” (94^r), iar **așe**, de 72 de ori, regăsindu-se frecvent și în limba veche (Densusianu, 1961, p. 163): „toată noapte au tunat și au fulgerat și **așe** tare au ploot, cât și în casă și pe mine începusă a pica și **așe** m-am băgat într-un unghiu al culeveii” (18^v), „Să știț toț că **așe** au grăit și au răspunsu preînțeleptul Săcund filosoful și **așe** este adevărat” (101^r). Ambele forme – *așă* și *așe* – sunt variante ale lui *așa*, folosit în text destul de des (48 de apariții): „Și după cum este voie lui Dumnezeu, *așa* este și *așa* să face la toate” (77^r etc.).

Așiș, prin singurul exemplu consemnat, este echivalentul semantic al sensurilor „imediat”, „îndată”: „pohtescu să mergi în gazdă **așiș** la ace casă” (38^v), formă și înțeles curente în cele mai vechi texte românești (Densusianu, 1961, p. 163; Rosetti, 1978, p. 569). *Așiș* este varianta adverbului temporal *așași*, neîntâlnit în text; cf. însă apariția frecventă a sinonimului *îndată*, care înregistrează 71 de apariții: „acel om *îndată* să sculă și câte lemn<e> ave el la casa lui mirositoare toate le strânsă și le pusă în foc și *îndată* să împlu tot locul, prenpregiuru cela, de miros frumos și bun” (84^r etc.).

Atunce apare notat exclusiv sub această formă și însumează 80 de ocurențe. Este forma veche a lui *atunci*, neatestat în manuscris: „**Atunce** și Sandipa au dat zapis la mâna împăratului” (3^r), „Și mai îngădui muncitoriul cu moarte și **atunce** veni și al 7<-lea> filosof” (59^r etc.). Sinonimul lui *atunce* este *apoi*, întrebuițat la fel de des: „să margă întâi el să oprească toate gărlile câte cură în mare și *apoi* eu voi be apa mării până va săca” (89^v). În alte cazuri, *apoi* este reluat, oarecum pleonastic, de *atunce*: „mergiț și căutaț pe celalant și apoi mergiț la muierea și cereți banii și *apoi atunce*, de nu vi i-a da, eu voi împlini voao toț banii” (83^r).

Au este adverb interogativ și apare în text de 4 ori: „**Au** ai scris și ai învățat toate vicleșugurile muierilor?” (62^v), „**Au** nu ț-am zis noi: până nu vom fi trustei, să nu dai banii nici la unul?” (80^r), „Ci om ești și de unde ești și ci fel de marfă ai și **au** de vândut este?” (84^r). Într-un exemplu, adverbul este anticipat de *dar*, cu același sens, dând naștere unei construcții pleonastice: „**Dar au** nu ț-am spus eu să

nu te atingi de grâu?” (55^r). Prezent în număr mai mare în perioada veche a limbii (Densusianu, 1961, p. 163-164), *au* este sinonimul lui *oare* (6 atestări): „*Oare* câte ț-am spus și câte ț-am făcut sânt scrisă la tine?” (68^r etc.).

Can este o variantă dialectală și are în text 6 ocurențe: „eu voi să purceg într-o cale **can** departe” (45^v), „Și baba luo dulama și să dusă la casa acii fimei și, întrând în casă **can** pe taină, pusă dulama în patul bărbatului supt căpătâi” (46^r), „întră în casă înainte dascalului și stătu **can** deoparte și asculta” (87^v), „să culcă lângă o poartă **can** deoparte” (95^r etc.). De subliniat că adverbul apare în text exclusiv cu *n* suprascris care poate fi interpretat ca redând, teoretic, două valori: **can** sau **cani**, ultima formă înregistrată în unele texte contemporane cu *Sandipa* (Verebceanu, 2002, p. 47). **Can** pare a fi o formă de dată relativ recentă și caracteristică mai ales graiurilor de tip nordic, întrucât nu am atestat-o în textele reprezentative ale perioadei vechi. Sinonimul lui **can** este *cam* (2 apariții): „să culcă în patu-ș să doarmă și, fiind *cam* nalt căpătâiu, căută supt căpătâiu” (46^r).

Dară are înțelesul „oare”, la fel ca în scrierile vechi (Densusianu, 1961, p. 166). În *Sandipa* adverbul înregistrează 6 apariții: „**Dară** unde s-au auzit să prinză cineva pești proaspăt pe arătură?” (65^v), „**Dar** cum pot să mai fiu eu cu tine, de vreme ci tu sângur m-ai supus la alții?” (35^r), „**Dară** nu te-am învățat eu mai înainte să te păzești de oamenii orașului acestuia?” (87^r etc.). Echivalentul semantic al lui *dară* este *oare* (vezi *supra*).

Denapoi, prin unica atestare, este varianta arhaică a lui *dinapoi*, neîntâlnit în text: „doi trâmbitaș să margă: unul înainte și unul **denapoi**” (96^v), *trâmbitaș* este varianta înv. (cu *ș* suprascris, deci *ș* putând fi interpretat dublu: rostire moale sau rostire dură) a lui *trâmbițaș*. Apariția lui **denapoi** în textele vechi consultate nu a fost consemnată decât, o dată, în *Viața lui Bertoldo* (Verebceanu, 2002, p. 159).

Doară este varianta învechită și populară a lui *doar* și înregistrează 2 apariții: „să meargă în toate zilile câte unul și să-l ie cu cuvinte frumoasă și cu pilde până să vor orându-i toț cei 7 și până atunci **doară** s-a ivi și dascalul Sandipa” (12^v), „mai bine să fac vreun meșteșug, **doară** voi scăpa” (95^r). În perioada veche, *doară* reda și înțeles interogativ, „oare” (Densusianu, 1961, p. 168).

Dinuntru este varianta arhaică a formei actuale *dinăuntru*, neconsemnată în manuscris: „Și ieși fimeia **dinuntru**, au luoat tulpanul degrabă... și au mersu degrabă acasă” (30^r).

Foarte, ca determinativ așezat înainte de verb (16 atestări) sau după verb (15 ocurențe), are sensul „mult, tare”, la fel ca în textele vechi (*ibidem*, p. 169): „Iară acei doi neguțitori, auzind aceste cuvinte de la babă, **foarte** să mâhniră” (80^v), „Cu adevărat că **foarte** este biruit de mânie împăratul din pâra muierii” (12^r), „nu trebuie să credim toate îndată, ci **foarte** să cercăm cum este drept” (16^v), „Și **foarte** îl iubie muierie” (24^r); „Atunci o văzu un voinic și o îndrăgi **foarte**” (36^r), „după ci am aflat aceasta, m-am întristat **foarte**” (72^v), „Eu voi pedepsi pe fiul meu și l-oi

păzi **foarte**” (98^r), „împăratul să bucură și să veseli **foarte**” (100^v etc.). Dese sunt și contextele în care *foarte* apare întrebuițat la fel ca în limba contemporană: „dacă nu mă vei asculta, **foarte** rău vei greși” (9^r etc.).

Gios „jos”, cu *j* palatalizat, este preferat în special de graiurile de tip nordic (ILRL, 1997, p. 314-315) și apare în text de 4 ori: „atunci căzu dracul **gios** de pe cal” (29^r), „umbra foarte încet prin smochin să nu oboare smochinile **gios**” (42^r), „lui i-au săcat vinile grumazului și odată au căzut **gios**” (42^r), „m-am povârnit să caz **gios**” (56^v). Forma cu *j* nemuiat înregistrează la fel 4 ocurențe: „Un rămătoriu ave obicei de merge totdeauna la un smochin și mânca smochinile cele ci căde *jos*” (41^v etc.).

Iară este varianta lui *iar* „iarăși, din nou” și este întrebuițat de 2 ori: „Aceste cuvinte dacă auzi împăratul și **iară** umplându-să de mânie, <...> au poroncit să omoare pe fiul său” (20^v), „Și ieșiră oamenii **iară** afară” (68^r). Sinonimele *iar* și *iarăși* au câte o apariție: „Dumneta pasă *iar* acolo la dugheană” (46^r), „după ci s-a săvârși nunta, *iarăș* va veni acasă” (31^r). Cu valoare adverbială este întrebuițat foarte des și *iar*, cu *r* suprascris, care, teoretic, poate avea două valori: *iară* sau *iar*: „într-ace noapte *iar* să dusă boierul de acasă și *iar* învăță pe pasăre să păzască în casă ce va vede (18^r etc.). În alte contexte, **iar** pare să însemne și „atunci”, sens admis de O. Densusianu în mai multe texte din secolul al XVI-lea (Densusianu, 1961, p.169-170). Această valoare o intuim în cele două exemple: „iar dacă flămânzi cățea, **iar** baba luo pâine ce cu chiper” (36^v), „eu încă sânt o muiere și voi ispiti precum mă agiunge minte și-ț voi face un vicleșug ca să te văz: știi-l și aie-l scris la tine? **Iar** ascultă întâi să-ț spun” (63^r).

Înuntru este varianta lui *înăuntru*, neîntâlnit în text, și are 3 apariții: „întră **înuntru** cu băcalul, în casa dughenii” (30^r), „fciorul împăratului luo pe fimeie **înuntru**” (34^v), „întră noapte un leu **înuntru**” (52^r).

Încai „cel puțin”, cu o singură ocurență, este curent în textele vechi aparținând secolului al XVI-lea (*ibidem*, p. 171) sau secolului al XVIII-lea³ (Verebceanu, 2002, p. 47): „el **încai** să să fi apucat de alte fimei striine, iar nu de mine, muiere ta” (11^r).

Încă are sensul „de asemenea” și are o apariție: „nevasta aceea ș-au împodobit casa frumos și ea **încă** să împodobi” (38^r).

Îndărăpt, în locul actualului *îndărăt*, necunoscut în text, este rezultatul unui fenomen fonetic (epenteza). Apare în singurul exemplu: „nu-l mai poate ajunge să-l întoarcă **îndărăpt**” (60^r), rare fiind exemplele, după I. Gheție, și în scrierile anterioare manuscrisului *Sandipa* (Gheție, 1975, p. 129); cf. însă *îndărăpt(u)*, cu 5 ocurențe, în *Viața lui Bertoldo* (Verebceanu, 2001, p. 151).

Întocma este varianta lui *întocmai*, cu același înțeles, și apare notat de două ori: „Scumpu, **întocma** cu aurul” (85^v), „de nu vor veni **întocma** la cumpănă, atunci

³ Adverbul *încai* l-am atestat într-o versiune a *Alexandriei*, copiată la 1789 (ms. rom. 3512 BAR): „Deci voi, machidonenilor, de vă pare că v-am făcut vreun rău, **încai** mă ucideț voi, cu mâinile voastre, și nu mă mai daț pre mâinile lui Pori-Împărat” (52^r).

omul ș-a cere dreptate” (90^r). În scrierile din secolul al XVI-lea este întrebuințat rar și sub forma *în tocma* (Densusianu, 1961, p. 171), îl întâlnim însă mai des în textele din secolul al XVIII-lea (Verebceanu, 2002, p. 83, 155; Verebceanu, 2016, p. 127, 175, 181 etc.).

Mult (înaintea unui adjectiv) are sensul „foarte, extrem de”: „găsi borta **mult** deșartă” (55^r).

Necum, pentru actualul *nicidecum*, apare o singură dată: „nu vom pute avea să-i dăm **necum** tu” (88^v), iar sinonimul *nicidecum* are 3 atestări: „o apucă de mână acel cucon pe fimeie și *nicidecum* nu o lăsa până nu i-a spune toată pricina” (81^v etc.).

Nicăiure este singura apariție întâlnită în *Sandipa*, una din numeroasele variante, cca 40 (MDA II, 2010, s. v. *nicăieri*), a contemporanului *nicăieri*, neatestat în textul studiat: „căută în sus și în gios să-l vază pe slujitor și nu-l văzu **nicăiure**” (26^r). În scrierile din secolul al XVI-lea adverbul apare, alături de actualul *nicăieri*, și sub forma *necăiurilea* (Densusianu, 1961, p. 173), iar în cele din secolul al XVIII-lea, sub formele *nicăiri* (Verebceanu, 2002, p. 149) și *nicăiuri* (Verebceanu, 2016, p. 76).

Nu, ca semn distinctiv al formei verbale negative, nu se deosebește prin nimic, la nivelul propoziției, de adverbul *nu* din limba contemporană. De exemplu: „nici **nu** poate nimine să aibă atâta pricepire la învățături și la întrebăciuni și la răspunsuri” (78^r etc.). La nivelul frazei însă, adverbul, însoțit de *nici*, este notat în așa-numita negație simplă: „**nu** este bine, **nici de folos** să meargă cuconul la tată-său” (5^r), „**nu** mânca bucate ci nu-i plăce, **nici be** din vas ci era nespălat” (22^r), „**Nu** te mâhni, **nici să-ț pară rău**” (48^r), „**n-am** văzut nimică, **nici me-u dat** nimică” (64^v), **nu** mă probozi, **nici mă pedepsi**” (88^v). Asemenea construcții sunt obișnuite în textele vechi (vezi explicația fenomenului în Rizescu, 1963, p. 471-478).

Numa „numai” apare în text de 2 ori: „nu-i spusă pentru ci au bătut-o, ci **numa** gândi pin sine” (46^v), „di i-aș ave ai mii, încă i-aș da, **numa** să mă izbăvesc” (82^r) și este în minoritate față de *numai*, care are 35 de ocurențe: „Era un împărat carile ave *numai* un ficior” (26^v etc.). *Numa* este cunoscut, dar prin puține exemple, textelor provenind din secolul al XVI-lea (Densusianu, 1961, p. 173) și celor contemporane cu *Sandipa* (Verebceanu, 2002, p. 47).

Numai, însoțit de *ci*, redă sensul „imediat”, „numaidecât”: „e de frică și de rușine nu mai putu să zică nimică, **numai ci** ieși tăcând și să dusă degrabă acasă” (47^v), „eu, fiind supt poronca dascalului ca să nu grăiesc 7 zile, am tăcut și n-am vădit răutățile ei, ci **numai ci** i-am zis că după șapte zile voi grăi” (69^v etc.).

Pre este varianta, cu diftong monoftongat, a lui *prea* „foarte” și apare rar în text: „Atunce zisă împăratul acii **pre** vicleni muieri, maștiha cuconului” (8^v), „Și așe am învățat toată filosofie desăvârșit întru puțină vreme și **pre** ușor am învățat și cu drag” (100^v).

Purure, fără *-a* deictic, este varianta veche a lui *pururi* / *pururea* și are o apariție: „Era un împărat carile era foarte iubitoriu de muieri și era **purure** biruit spre pohta muierească” (13^v). Este răspândit pe larg, alături de *pururea*, în secolul al XVI-lea (Densusianu, 1961, p. 175). La fel o dată, *purure* ne întâmpină într-un text manuscris de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Verebceanu, 2016, p. 185).

Tocma este varianta învechită și populară a lui *tocmai*, neatestat în text: „Pentru ci nu-l ținū acolo pe fiul tău și-l trimesă la împărăție ta **tocma** în zilele primejdii<i>?” (73^v), „Și de vor veni **tocma** cu ai lui, atunci vinovat voi rămâne” (90^f), „le-au răspuns **tocma** ca și dascalul lor” (91^v etc.). Adverbul este cunoscut textelor provenite din secolul al XVI-lea (Densusianu, 1961, p. 176) și se regăsește și în cele de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Verebceanu, 2002, p. 83, 155; Verebceanu, 2016, p. 127, 175, 181 etc.).

Dintre locuțiunile adverbiale consemnate sunt de remarcat următoarele:

Până atunci: „să-l ie cu cuvinte frumoasă și cu pilde până să vor orânduī toț cei 7 și **până atunci** doară s-a ivi și dascalul Sandipa” (12^v).

Fără de cale are sensul „pe nedrept”: „Ci este această strigare așa **fără de cale**?” (10^v), „Să știi, împărăție ta, că ciudat lucru și **fără de cale** și făr de nicio dreptate vrei să faci” (59^v).

A dăoza (2 ocurențe / **a dăoza** (7 ocurențe) pentru *a doua zi*: „**a dăoza** să întâmplă de făcu un om praznic” (62^f), „**a dăoza** purceasă să între neguțitorii în cetate” (84^v) „**a dăoza** veni boierul acasă” (18^v), „să rugă aceluī cetățan să-l lasă în chizășie ei până **a dăoza**, și ei îl lăsară până **a dăoza** pentru voie babii” (86^v etc.). Ambele forme nu au fost consemnate decât în unele graiuri (DGDS II, 2010, s. v. *douăzea*). Sinonimul locuțiunii este *a doao zi* (2 apariții): „Iar când fu *a doao zi*, trimisă filosoful pe cucon la împăratul” (4^v).

Dez-dimineățā, întrebuițat o dată, și **diz-dimineățā**, folosit de 4 ori, sunt variante învechite și populare ale lui *dis-de-dimineățā* „foarte dimineățā”: „Și a dăoza **dez-dimineățā**, tot fără de știre tătāni-său, să dusă în târgu” (99^f), „au venit viclena **diz-dimineățā** la împăratul” (26^v), „Era un om plugariu și să dusă într-o zi **diz-dimineățā** la țarină să samene” (56^f), „Iar a opta zi **diz-dimineățā** începu cuconul a grāi” (69^f). Locuțiunea, într-o variantă mai puțin întâlnită, este, se pare, singura consemnată în secolul al XVI-lea: *dins de demineățā* (Densusianu, 1961, p. 168); cf. exemplul respectiv în Vieru, 2014, p. 131: „*Dinsu de demineățā* sculă-se Iacov”).

Pe dinuntru este sinonimul arhaic pentru *pe dinăuntru*, neconsemnată în manuscris: „Gura și mâinile și cele den afară lesne este a le spāla, iar pânticile **pi dinuntru** și sufletul nu să poate, cu greu este” (23^v).

În gios pentru *în jos* este caracteristică în special graiurilor nordice (ILRL, 1997, p. 314-315) și este folosită o dată: „Atunci bărbatul muierii ieși afară și căută în sus și **în gios** să-l vază pe slujitor” (25^v).

A **trieza** este astăzi formă dialectală (DGDS III, 2011, s. v. *triezea*), are o singură apariție: „Iar viclana muiere, țiitoare împăratului, dacă auzi a **trieza** că iar au iertat împăratul pe fiul său de moarte” (26^v) și este echivalentul semantic pentru *a treia zi*, scrisă în text *a trie zi*: „Iară a *trie zi* îl întrebă muiere” (66^r).

Fără de veste „pe neașteptate”: „el **fără de veste** să sculă” (11^v), „tată-său alergă să-l apuce să-l scoață și-l apucă răpegiune și pi tată-său **fără de veste** și să înecară amândoi” (20^v), „Atunce sosi și bărbatul ei afară **fără de veste**” (25^r).

Prepoziția

Nici această parte de vorbire nu se distinge printr-un număr mare de forme.

Asupra este forma învechită a lui *asupra* și apare exclusiv în expresia *a veni ceva cuiva asupra* „a veni un necaz neașteptat peste cineva”: „unul dintri noi vom priimi ace urgie **ce-ț va veni asupra**” (59^r), „izbăvești-mă de frică și de primejdie **ce me-u venit asupra**” (82^r). În secolul al XVI-lea, *asupra* este notată în locuțiunea prepozițională *asupra de* (Densusianu, 1961, p. 177). Forma actuală *asupra* înregistrează 13 ocurențe: „Aceste dacă auzi cuconul împăratului, să scârbi tare *asupra* muierii” (10^r etc.).

Cătră este varianta regională a formei *către* (neîntâlnită în text), dar concurată, se pare, de *către* în cele mai vechi texte românești⁴. În manuscris, **cătră** este înregistrat în 69 de exemple și apare în mod obișnuit după verbele de declarație (așa-numitele *verba dicendi*) *a zice* și, mai rar, *a grăi*: „au dat banul la băcal ca să-i de orezu și răsă **cătră** băcal, iar băcalul zisă **cătră** muiere” (29^v), „știu că mi-a vedi **cătră** tatăl său cuvintile ci am grăit **cătră** dânsul” (98^v etc.). Sensul prepoziției este, în general, cel cunoscut limbii române actuale, dar, în funcție de unele contexte, *cătră* redă diferite înțelesuri. De exemplu, „față de”: „Nu-i așe, că dascalul nu pute să să lasă mincinos să rămâie **cătră** împăratul” (73^v), „Minte mea **cătră** a voastră înțelepciune este puțină” (75^r); „la”: „cuconul tot tăce ca și mai înainte, nimică nu răspunde **cătră** cuvintele muierii” (8^v).

De cunoaște, la fel ca în textele din secolul al XVI-lea, mai multe înțelesuri (Rosetti, 1986, p. 571). De exemplu, „din”: „de vre să be **de** vreun vas” (21^v), „s-au sculat **de** noapte și au dat bucate lucrătorilor” (50^v); același sens are și compusul *întru una de*: „întru una **de** zile, vrând eu să-l lucrez, am mersu la acel pământ” (16^r; vezi și 17^r, 26^v, 43^r); „de la”: „tu rău vei păți **de** sftencii tăi” (29^r), „**de** mulți oameni am auzit că este dascal deplin și filosof învățat” (2^r), „Eu am auzit **de** mulți dascali că din toate răutățile ce mai mare și ce dintâi răutate muiere este pricina”

⁴ În tratatul lui Ovid Densusianu, *Istoria limbii române, vol. II, Secolul al XVI-lea*, se afirmă: „*cătră* este folosit tot atât de des ca și *către*” (Densusianu, 1961, p. 177), iar în studiul semnat de Ion Gheție, *Baza dialectală a românei dialectale*, se subliniază: „Documentele secolului al XVI-lea nu-l notează decât pe *cătră*” (Gheție, 1975, p. 176). Mai târziu, autorii volumului *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)* precizează că „prepoziția *cătră* < lat. *contra*, folosită în secolul al XVI-lea mai ales cu forma etimologică..., este dublată de forma *către*, atestată în documente muntenești începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea” (ILRL, 1997, p. 344).

(23^v), „dacă auzi muiere, țititoare împăratului, că au iertat împăratul pre fiul său **de** moarte, ea să dusă înainte împăratului” (19^v), „dacă auzi a trieza că iar au iertat împăratul pe fiul său **de** moarte și au poroncit să nu-l omoare, au venit viclena dizdimineată la împăratul” (26^v); cf.: „iar au iertat împăratul pe fiul său *de la* moarte” (51^v). Forma dialectală **di** se întâlnește sporadic: „s-au spăimântat și **di** frică să cutremură” (10^v; vezi și 21^v, 45^v).

Despre. Cele câteva apariții ale prepoziției exprimă sensul „de”: „De nu mă vei izbândi **despre** fiul tău, cu acist cuțit, ci-l țin în mână, mă voi înjunghia” (31^v), „nu vrei să-m faci dreptate și să mă izbândești **despre** fiul tău” (33^v), „de nu mă vei izbândi **despre** fiul tău...” (41^v); cf.: „Și acum, de nu mă vei izbândi *de* necaz, voi be această iarbă” (41^v) și, o dată, sensul „dinspre”: „când au fost **despre** zio” (34^v). În fraza ce urmează înțelesul prepoziției este nebulos: „Aceste cuvinte auzind împăratul de la muieri și temându-să să nu să omoare cu acele ierbi otrăvitoare și va fi pricina **despre** el, iar poronci să omoare pe fiul său” (42^v).

Din. Sensul exprimat de prepoziția *din*, în cele peste 80 de apariții, este cel actual, cu excepția unui singur exemplu, în care înțelesul este „de”: „m-aț izbăvit de moarte și **din** răutățile aceii muieri” (70^v), sens prezent în unele texte din secolul al XVI-lea (Rosetti, 1978, p. 574).

Dintru înregistrează 11 ocurențe și este folosit în exemple în care limba actuală preferă prepozițiile *de*: „Acum roagă-te tătâni-tău să te izbăvească de toate, că este împărat, izbăvească-te **dintru** această frică” (28^v), „Pricep eu că acum nici tatăl meu nu poate să mă izbăvească **dintru** această întâmplare” (28^v) sau *din*: „am băut apă **dintru** această fântână și îndată m-am făcut fimeie” (32^v), „Și o dărui și fimeia pe babă și o avea prietină **dintru** acel ceas” (49^v), „Iară acel voinic îndată **dintru** ace pricină luo toate scrisorile ci le scrisăse a vicleșugurilor muieresti și le băgă în foc” (68^v etc.), *dintru* cu sensul „din” fiind utilizat încă în secolul al XVI-lea (Densusianu, 1961, p. 257), iar în secolul al XVIII-lea se regăsește în texte contemporane cu *Sandipa* (Verebceanu, 2002, p. 85, 143 etc.; Verebceanu, 2016, p. 153, 167 etc.).

Drept „lângă, în dreptul”: „Și când ajunsă **drept** ace fimei cu laptile pe desupra ei, să izbi vulturul să zboare mai tare” (75^v).

Pre apare notată sub această formă: „acel tălhariu birui și **pre** leu și **pre** momiță o omorî cu meșteșugul lui” (53^r) și însumează 67 de ocurențe, mult mai puține decât forma disimilată *pe* (cca 300 de atestări), situație oarecum diferită de cea din textele vechi: „*pre* este forma obișnuită în secolul al XVI-lea; rareori apare *pe*” (Densusianu, 1961, p. 180). De subliniat și apariția variantei învechite *pi* (16 ocurențe), întrebuințată, în același context, alături cu celelalte două forme sinonime: „Cuvântul întâi a lui Sandipii filosoful, tălmăcit de **pi** limba sirinească **pre** limba elinească, iară acum, mai **pre** urmă, *pe* limba rumânească” (1^r).

Prentu, formă arhaică caracteristică pentru cele mai vechi scrieri (Rosetti, 1976, p. 534), apare în text o singură dată: „să fac cercătură **prentu** întâmplările tale” (5^r), fiind puternic concurată de *pentru* (67 de ocurențe): „Această istorie au scris-o mai întâi Mosus filosoful *pentru* Chir, împărat al persilor, și *pentru* naștire fiului său și *pentru* dascalul Sandipa filosoful și *pentru* 7 filosofi ai împăratului și *pentru* țiitoare împăratului și pentru meșteșugirile ei cele răle și vicleni” (1^r).

Preste, este forma învechită și regională a lui *peste*, cu 3 ocurențe: „făcu o casă mare și largă și o vărui casa **preste** tot” (3^v), „începu a să bate cu palme **preste** obraz” (10^v), „leul au mersu până la pământul acela, dar n-au trecut **preste** pământ și nicio stricăciune n-au făcut” (16^r). *Peste* întrece ușor, prin cele 4 apariții, forma veche: „fieștecarile spune dascalului lor toate câte răutăț și vicleșuguri au făcut *peste* săptămână” (87^r etc.).

Pin, cu *r* disimilat și înregistrând 6 ocurențe, este varianta populară a lui *prin*: „începu a căuta **pin** tuneric carile este mai bun ca să-l fure și, umblând **pin** tuneric, dedi peste leu” (52^r), „umblă toată noapte **pin** cetate” (94^v), „așe îi făcură toate precum au zis fiul împăratului și o rușinară și o purtară **pin** toată cetate” (96^v etc.). Actuala prepoziție are 5 apariții: „umbla foarte încet *prin* smochin să nu oboare smochinile” (42^r etc.).

Pentre, singura atestare, este varianta învechită și populară a lui *printre* (neîntâlnită în text): „te du și te amestică **pe<n>tre** cetățeni” (88^r).

Sup, supt, prima obținută prin fonetică sintactică, a doua reproducând forma etimologică (< lat. *subtus*), sunt variante învechite a prepoziției *sub*, amândouă cunoscute textelor din secolul al XVI-lea (Densusianu, 1961, p. 181; Rosetti, 1978, p. 571): „era **sup** strânsoare tare ce-l strânge vulturul cu unghiile” (76^r); „Dragul meu, acum cu adevărat am priceput și cunosc că ești **supt** oarecare pricină și pentru aceea taci” (9^r), „pusă dulama în patul bărbatului **supt** căpătâi” (46^r).

Au fost consemnate două locuțiuni prepoziționale.

Fără decăt „decăt”: „acum nu-ț voi zici nimică mai mult **fără decăt** după șapte zile” (10^r).

Pe desupra: „când ajunsă drept ace fimei cu laptile **pe desupra** ei, să izbi vulturul să zboare mai tare” (75^v).

Conjuncția

Din rândul acestei clase de cuvinte merită a fi remarcate următoarele forme.

Au, folosit curent în toată perioada veche a limbii române (Densusianu, 1961, p. 163-164, 181), apare în text de 10 ori și este varianta învechită și regională a lui *sau* și a lui *ori*: „poate din iarba aceea să i să fi legat limba lui **au** dintru multă și st<r>așnică învățătură a dascalului s-au făcut acist lucru cu această tăcere” (4^r), „în naștere a fieștecăruia sânt însămnate istoriile și despărțite **au** spre bunătați, **au** spre răutăți din planite sânt aceste” (100^r).

Actualele conjuncții *sau* și *ori* totalizează împreună 18 ocurențe, prima făcând, prin cele 14 apariții, concurență formei *au*: „nimică n-au putut să înveță *sau* să deprindă” (2^r), „Tot omul, câte le face în lume aceasta *ori* de să greșește, *ori* de face bine, tot pentru folosul său să ostenește” (93^r).

Cât este forma învechită și populară a conjuncției *încât* (nefolosită în manuscris) și apare în text de 11 ori: „Și așa de tare s-au întristat, **cât** au uitat poronca dascalului” (10^r), „cuconul, gonind vânatul, s-au depărtat tare, **cât** nu l-au mai putut vide pi cucon filosoful” (27^r etc.). **Cât**, ca element ce introduce o consecutivă, este folosit în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea (Avram, 1960, p. 143,144), forma contemporană *încât* fiind consemnată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Avram, 1960, p. 146).

Dacă, cu 2 ocurențe, este varianta regională a lui *dacă* (103 apariții): „**dacă** nu mă vei asculta, foarte rău vei greși” (9^r), „Și **dacă** au însărat, îndată au venit ace fimei la babă” (47^r). Nu am întâlnit conjuncția în textele vechi și în lucrările consultate, decât în dicționarele de referință ale limbii române (MDA II, 2010, s. v. *dacă*).

Iară, uzuală în scrierile vechi (Densusianu, 1961, p. 265), este varianta lui *iar* (3 atestări) și apare în 37 de exemple: „el nimică nu răspunde niciun cuvânt, **iară** împăratul, văzind așa, șezu în jilțul împărătesc” (7^r), „Și dacă au întrat la împăratul, s-au închinat foarte frumos, **iară** împăratul l-au îmbrățoșat și cu dulci sărutare l-au sărutat” (70^v). În unele contexte, **iar** (cu *r* suprascris) este notată în accepția „dar, însă”: „caută de sudui numai pe cele răle, **iar** nu sudui pe toate” (63^r), „Eu voi împlini pofta ta, **iar** să mă ascuți” (45^v), „**Iar** ascultă întâi să-ț spun” (63^r).

De menționat și o serie de locuțiuni conjuncționale care se evidențiază prin formă și sens.

Ca doar, întâlnită pe la sfârșitul secolului al XVII-lea (Avram, 1960, p. 105), în text apare în exemplul: „Atunce grăiră domnii cătră cucon cu cuvinte dulci și de veselie, **ca doar** l-ar pute face pe cucon să grăiască” (7^r).

Fără decât să, ușor pleonastică, exprimă sens restrictiv „decât” și apare o dată: „ci de altă nu este rugăminte me **fără decât să-ț** poprești mânie” (60^r).

Numai cât, ca element ce introduce o temporală, este consemnată în cele mai vechi scrieri (Avram, 1960, p. 44), iar în textul de care ne ocupăm apare o dată, nuanța de timp fiind exprimată incert: „pe unde ai umblat, tot așa ai făcut, curvariule și viclene, **numai cât** mă amăgești” (40^r).

Pentru căci, cunoscută încă în secolul al XVI-lea, dar mai ales în secolul următor (Avram, 1960, p. 71, 77), reducându-și întrebuințarea spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, apare în *Sandipa* de 2 ori: „nu va pute face nimică fimei **pentru căci** este om gras și trândav” (34^v), „Dară pentru ci? **Pentru căci** n-au ascultat poronca dascalului” (74^v). Locul locuțiunii arhaice este preluat de *pentru că* (13 ocurențe):

„eu sângură mă voi omorî și va fi toată pricina și păcatul asupra ta, *pentru că* nu vrei să-m faci dreptate și să mă izbândești despre fiul tău” (33^v).

De vreme că și de vreme ce (scrisă cu *ci*) coexistă în text și diferă una de alta doar prin partea finală a formației, ambele redând sens cauzal. Acestea sunt cunoscute în secolul al XVII-lea, în cel următor însă *de vreme ce* câștigă în dauna locuțiunii *de vreme că* (Avram, 1960, 79). În textul *Sandipa*, locuțiunea conjuncțională *de vreme că* are 7 ocurențe: „Acum te cred, **de vreme că** te giuraș” (64^r), „**De vreme că** au omorât împăratul pe fiul său, unul născut, dară încă pe noi” (68^v), „pricina morții lui ar fi fost al dascalului Sandipii, **de vreme că** cunoscușă el din astronomie” (73^r etc.), pe când *de vreme ci* apare de 5 ori: „Dar cum pot să mai fiu eu cu tine, **de vreme ci** tu sângur m-ai supus la alții?” (35^r), „Să cunoaște că, pe unde ai umblat, tot așe ai făcut și nu ți-ai păzit curățenie, **de vreme ci** și acum, pe gura aciștii babi, ai venit” (39^v), „minte fiului tău și înțelepciune de la Dumnezeu le are dar dăruite, **de vreme ci** și a me osârdie s-au împreunat cu aceste doao” (97^r etc.)

De vreme căci, neîntâlnită în alte scrieri, este prezentă în text printr-un exemplu (dacă nu cumva asistăm la o greșeală de copiere): „astăzi nu voi șuvăi, **de vreme căci** am apucat de am zis, nu voi tăgădui” (89^r).

Interjecția

În manuscrisul cercetat interjecția se întâlnește sub forme folosite și în limba actuală: **amin** (101^r), **haide** (28^r), **iată** (8^r etc.), **o** (37^r etc.) sau construcția **vai de mine** (31^r etc.). Doar o singură interjecție atrage atenția: **aferim**, un turcism învechit redând sensul „bravo!”: „**Aferim!** Bine ai făcut de n-ai lăsat nici pe slugă, nici pe stăpân ca să cază la primejdie” (26^r).

Din cele prezentate mai sus, se desprind câteva **concluzii**.

Părțile de vorbire neflexibile atestate în textul *Sandipa* reflectă, în linii mari, stadiul atins de limba română din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Cele patru clase de cuvinte se disting printr-un număr relativ redus de forme consemnate în epocă, curente însă în primele noastre texte vechi. Acestea se află încă sub presiunea puternică a graiului din zonă, în care formele motivate fonetic de felul *aice* pentru *aici*, *a dăoza* pentru *a doua zi*, *desupra* pentru *deasupra*, *iară* pentru *iar*, *pi* pentru *pe*, *pin* pentru *prin*, *purure* pentru *pururi*, *a trieza* pentru *a treia zi* etc. continuă să fie folosite.

Manuscrisul atestă și forme care, în perioada veche a limbii, erau forme obișnuite (*aferim*, *așe*, *așiș*, *au*, *can*, *cătră*, *cât*, *pre* etc.), percepute însă ca arhaisme spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și concurate, uneori, de formele-sinonime acceptate ulterior de norma românei literare actuale (*așa*, *oare*, *sau* / *ori*, *cam*, *pe* etc.).

Unele forme se deosebesc, ca sens, de formele din limba contemporană, cum ar fi: *cătră* „față de”, „la”, *de* „din”, „de la”, *despre* „dinspre”, *de* „din”.

Referințe bibliografice:

AVRAM, Mioara. *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*. București: Editura Academiei Române, 1960.

DENSUSIANU, Ovid. *Istoria limbii române. Vol. II. Secolul al XVI-lea*. Ediție îngrijită de prof. univ. J. Byck. București: Editura Științifică, 1961.

DGDS II, 2010 = *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*. Volumul II. Literele D–O. Autori: Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teahă. Coordonator: Maria Marin. București: Editura Academiei Române, 2010.

DGDS III, 2011 = *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*. Volumul III. Literele P–Z. Autori: Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teahă. Coordonator: Maria Marin. București: Editura Academiei Române, 2011.

GHEȚIE, Ion. *Baza dialectală a românei literare*. București: Editura Academiei Române, 1975.

ILRL = *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)* de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu. Coordonator Ion Gheție. București: Editura Academiei Române, 1997.

MDA II, 2010 = *Mic dicționar academic*, 2 volume. București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2010.

RIZESCU, I. Cu privire la dubla negație în limba română. În: *Studii și cercetări lingvistice*, 1963, nr. 4, p. 471-478.

ROSETTI, Al. *Istoria limbii române. I. De la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea*. Ediție definitivă. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

VEREBCEANU, Galaction. *Viața lui Bertoldo: Un vechi manuscris românesc*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Galaction Verebceanu. Chișinău: Editura Museum, 2002.

VEREBCEANU, Galaction. *Alexandria chișinăuiană de la 1790: Un vechi manuscris românesc*. Studiu lingvistic, facsimile și ediție de text de Galaction Verebceanu. Chișinău: Î.S.F.E.P. Tipografia Centrală, 2016.

VIERU, Roxana. *Studiu lingvistic asupra Paliei de la Orăștie*. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2014.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu” al MEC.